

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗМІНИ СТАТІ В УКРАЇНІ

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF GENDER CHANGE IN UKRAINE

Невідома О.А., аспірантка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0009-0006-7588-5140

У цій статті визначено, що українське законодавство щодо захисту прав трансгендерних осіб і процедури зміни гендерної ідентичності зазнало деяких змін, попри це воно має низку недоліків та не відповідає сучасним міжнародним стандартам.

Визначено, що в українському законодавстві гендерна ідентичність не згадується прямо в Конституції України як дискримінативна ознака. Однак її включають до поняття «інші ознаки», що передбачено частиною 2 статті 24 Конституції України. Крім того, Україна ратифікувала міжнародні акти, такі як Європейська конвенція з прав людини та Протокол №12, які визнають гендерну ідентичність серед захищених ознак. Кодекс законів про працю України забороняє дискримінацію за ознакою гендерної ідентичності у трудовій сфері.

Встановлено, що серед числа зобов'язань держави у цій сфері є створення належної процедури зміни статі, що врегульовано нормами медичного права. У 2016 році МОЗ прийняв Наказ № 1041, який суттєво спростив процедуру і зменшив кількість дискримінаційних вимог. Зокрема, новий наказ визначив, що зміна статі можлива за наявності діагнозу «трансгендерність» згідно з МКХ-10 (Міжнародна класифікація хвороб). Також Наказ МОЗ № 972 деталізував медичні процедури зміни статі, зокрема отримання медичного свідоцтва, на основі якого можна внести зміни до актів цивільного стану, таких як ім'я та стать.

Попри позитивні зміни, є недоліки у законодавстві. Немає чіткої регламентації для громадян України, які проживають за кордоном, щодо доступу до процедур зміни статі. Також відсутні норми щодо визнання іноземних рішень і документів про зміну гендерної ідентичності. Це створює правову невизначеність для українських громадян за кордоном та іноземців в Україні.

З ухваленням МКХ-11, де трансгендерність більше не класифікується як психіатричний розлад, українське законодавство потребує подальших змін. Основою для визнання гендерної ідентичності має бути самовизначення особи, а не медичний діагноз, відповідно до міжнародних стандартів, таких як Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 2048 (2015).

Ключові слова: гендерна ідентичність, трансгендерні особи, зміна статі, недискримінація, медична допомога, права людини.

This article determines that the Ukrainian legislation on the protection of the rights of transgender persons and the procedure for changing gender identity has undergone some changes, although it has a number of shortcomings and does not meet modern international standards.

It was determined that in Ukrainian legislation, gender identity is not directly mentioned in the Constitution of Ukraine as a discriminatory feature. However, it is included in the concept of «other signs», which is provided for in part 2 of Article 24 of the Constitution of Ukraine. In addition, Ukraine has ratified international acts, such as the European Convention on Human Rights and Protocol No. 12, which recognize gender identity among protected features. The Code of Labor Laws of Ukraine prohibits discrimination based on gender identity in the labor sphere.

It has been established that among the state's obligations in this area is the creation of an appropriate procedure for gender reassignment, which is regulated by the norms of medical law. In 2016, the Ministry of Health adopted Order No. 1041, which significantly simplified the procedure and reduced the number of discriminatory requirements. In particular, the new order determined that sex change is possible if there is a diagnosis of «transsexualism» according to ICD-10 (International Classification of Diseases). Also, Ministry of Health Order No. 972 detailed the medical procedures for gender reassignment, in particular obtaining a medical certificate, on the basis of which changes can be made to civil status documents such as name and gender.

Despite the positive changes, there are shortcomings in the legislation. There are no clear regulations for Ukrainian citizens living abroad regarding access to gender reassignment procedures. There are also no norms regarding the recognition of foreign decisions and documents on changing gender identity. This creates legal uncertainty for Ukrainian citizens abroad and foreigners in Ukraine.

With the adoption of ICD-11, where transgenderism is no longer classified as a psychiatric disorder, Ukrainian legislation needs further changes. The basis for recognizing gender identity should be a person's self-determination, not a medical diagnosis, according to international standards such as the Parliamentary Assembly of the Council of Europe Resolution 2048 (2015).

Key words: gender identity, transgender persons, sex change, non-discrimination, medical care, human rights.

Актуальність теми дослідження. Дослідження правового регулювання зміни статі в Україні актуальне у зв'язку з невідповідністю українського законодавства міжнародним стандартам. Позаяк важливо оновити законодавчу базу відповідно до нових норм, таких як Міжнародна класифікація хвороб-11, що більше не класифікує трансгендерність як розлад. Недоліки чинних процедур створюють перешкоди для трансгендерних людей і потребують реформ для забезпечення їхніх прав.

Стан опрацювання теми. Окремі напрацювання у цій тематичній мають С. Болдіджар [1], Т. Маньгора [2], А. Парфентьев [3], Т. Тарасевич [4] та інші. Попри це, вважаємо, що дослідження особливостей правового регулювання зміни статі залишаються фрагментарними. Таким чином ця тема не отримує значної підтримки з боку суспільства та держави, а це призводить до того, що вона перебуває на периферії наукових інтересів та не отримує потрібної уваги з боку науковців-правників.

Мета дослідження полягає у тому, щоб здійснити аналіз та визначити проблеми правового регулювання зміни статі в Україні, а також надати деякі рекомендації щодо його вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві гендерна ідентичність не вказана прямо в Конституції України, як ознака, за якою заборонено дискримінацію. Однак, дані ознаки прийнято включати до поняття «інші ознаки» частини 2 статті 24 Конституції України, що містить заборону дискримінації [5]. Окрім цього, Україною ратифіковані Європейська конвенція з прав людини, а також Протокол 12 до неї, згідно з якими Україна погоджується з офіційною міжнародною позицією щодо того, що термінологія антидискримінаційної норми Європейської конвенції з прав людини «...та інші ознаки» включає «гендерну ідентичність» [6].

Щодо специфічних заборон дискримінації, то вітчизняне трудове законодавство прямо забороняє будь-яку дискримінацію у сфері праці, зокрема «порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників», залежно від гендерної ідентичності [7].

Вимога недискримінації за ознакою гендерної ідентичності, накладає ряд позитивних зобов'язань на державу, одним з найважливіших з яких є забезпечення належної процедури зміни та визнання статі. Відповідно

до статті 51 Основ законодавства про охорону здоров'я, на прохання пацієнта відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, йому може бути проведено шляхом медичного втручання в закладах охорони здоров'я зміну (корекцію) його статевої належності [8].

Після процедури зміни статі особа отримує медичне свідоцтво. Цей документ є підставою для подальшого розгляду питання про внесення відповідних змін до її правового статусу.

Щодо специфічних правових норм, які б безпосередньо стосувалися процедури зміни (корекції) статевої приналежності, то точкою відліку такого нормативно-правового регулювання слід вважати 1996 рік, коли МОЗ видало наказ № 57 «Про надання медичної допомоги особам, що потребують зміни (корекції) статевої належності». Пізніше, в 2011 році, цей наказ втратив чинність. А на зміну йому було видано наказу МОЗ № 60 від 03 лютого 2011 року «Про Удосконалення надання медичної допомоги особам, які потребують зміни (корекції) статевої належності».

Два даних документи мало чим відрізнялися між собою та були практично рівною мірою дискримінаційними по відношенню до трансгендерних осіб.

Зміна статі вимагала спостереження у сексопатолога щонайменше рік. За цей час особа мала пройти стаціонарне лікування у психіатричній клініці тривалістю від 30 до 45 днів. Це було необхідно для попереднього діагностування транссексуальності. Окрім цього, особа у результаті такого «лікування» направлялася до постійно діючої Комісії з питань зміни (корекції) статевої належності при МОЗ, члени якої були уповноваженими приймати рішення про надання дозволу чи відмову в наданні дозволу на таку операцію, а також щодо обсягу хірургічного втручання.

У Наказі МОЗ № 60 серед показань для зміни (корекції) статевої належності називалися такі, як: наявність порушень формувань статевої свідомості у віці до 3-4 років; відсутність гомосексуалізму, трансвестизму або сексуальних розладів як провідного мотиву для зміни (корекції) статевої належності; відсутність деліквентної поведінки та ін. Протипоказаннями для надання дозволу для зміни (корекції) статевої приналежності згадувалися такі, як: недосягнення повноліття, наявність дітей віком до 18 років; перебування пацієнта у шлюбі на час розгляду Комісією його заяви; гомосексуалізм, трансвестизм та фоні трансформації статевої ролі; грубі порушення соціальної адаптації (відсутність роботи, постійного місця проживання, алкоголізм, наркоманія, антисоціальна поведінка тощо); морфологічні особливості, які ускладнюють (або унеможливають) адаптацію у бажаній статі (гермафродитизм, порушення розвитку статевих органів тощо); незгода особи, яка потребує зміни (корекції) статевої належності, із обсягом діагностично-лікувальних заходів щодо зміни (корекції) статевої належності, що рекомендовані Комісією [9].

Цей наказ також передбачав проведення інтенсивної психотерапії з метою переконання пацієнтів відмовитися від зміни статі. Важливо зазначити, що сьогодні таку практику засуджує переважна більшість медичних, психологічних та психіатричних організацій як на національному, так і на міжнародному рівні.

Такий стан регулювання після тривалої боротьби правозахисних організацій та судових суперечок було змінено. Відповідно до Наказу МОЗ № 1041 від 05 жовтня 2016 року, який прийшов на зміну Наказу МОЗ № 60, перелік медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності було обмежено до лише двох, а саме: медико-біологічними показаннями для зміни (корекції) статевої належності

є психічний і поведінковий розлад «транссексуалізм» за Міжнародною класифікацією хвороб десятого перегляду (МКХ-10); соціально-психологічними показаннями для зміни (корекції) статевої належності є дискомфорт або дистрес, що обумовлені розбіжністю між статевою ідентичністю індивідуума і статтю, встановленою йому при народженні (і пов'язаними з цим гендерною роллю та/або первинними і вторинними статевими ознаками) [10].

Уведення в дію нового Наказу № 1041 скасувало ряд дискримінаційних положень щодо зміни статі в Україні, оскільки попередні накази містили положення, які не відповідали майже всім стандартам, визначеним у різних Рекомендаціях Ради Європи.

Українську нормативно-правову базу можна доповнити також Наказом МОЗ № 972 від 15 вересня 2016 року «Про затвердження Уніфікованого клінічного протоколу первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Гендерна дисфорія». Цей документ досить детально регламентує медичну сторону процедури, яка передуює отриманню медичного свідоцтва про зміну статі.

Слід також відмітити наказ Міністерства Юстиції України № 96/5 від 12 січня 2011 року «Про затвердження правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання». Згідно з цим наказом, процес зміни даних особи відбувається таким чином: після видачі медичного свідоцтва про зміну (корекцію) статевої належності. На основі цього свідоцтва відділ державної реєстрації актів цивільного стану складає висновок. Керуючись цим висновком, в актовому записі про народження особи вносяться такі зміни щодо її власного імені, по батькові, статі та, за потреби, прізвища у відповідному роді [11].

Заява про внесення змін до актового запису про народження у зв'язку із зміною (корекцією) статевої належності може бути подана також до відділу державної реєстрації актів цивільного стану за місцезнаходженням Центру первинної медико-санітарної допомоги, лікувально-консультативна комісія якого видала форму первинної облікової документації № 066-3/о «Медичне свідоцтво про зміну (корекцію) статевої належності» [12].

Беручи до уваги вагомі кроки до належного та ефективного забезпечення права на зміну статі в Україні, що були здійснені за останні роки, все ж не можна ігнорувати той факт, що сучасний стан правового регулювання зміни статі в Україні характеризується певними недоліками та проблемами.

Резолюція Парламентської Асамблеї РЄ 2048 (2015) накладає на країни-члени обов'язок створення швидкої, прозорої та доступної процедури, заснованої на самовизначенні для зміни імені особи та її статі [13].

Як мінімум недостатньо регламентованими залишаються питання процедури зміни статі та її юридичного визнання для українських громадян, що проживають закордоном, а також іноземців на території України. Ніяким чином не регламентовані інтереси українських громадян та їх можливість доступу до процедури по зміні (корекції) статевої приналежності, якщо вони проживають закордоном. Так само, нема прямих згадок у вітчизняній нормативно-правовій базі і про доступ до процедури іноземних громадян, в тому числі біженців.

Те саме стосується і визнання на території України іноземних рішень, яке не має чіткого регулювання в українському законодавстві. Можна припустити, що діагноз F64.0 «транссексуалізм», отриманий закордоном, має бути визнаний в Україні, оскільки базується на світовому стандарті Міжнародної класифікації хвороб десятого перегляду [14]. Так само, медичні втручання, зроблені закордоном, за наявності документів, що їх підтверджують, мають бути враховані в Україні. Водночас, іноземний документ посвідчення особи, в якому визнається її гендерна іден-

тичність, не стане підставою для такого ж визнання в Україні без отримання діагнозу та медичного свідоцтва на загальних підставах. В будь-якому разі, відсутність чітких регулювань залишає широкий діапазон невизначеності та можливості зловживань у цих питаннях.

Недоліком можна вважати доволі розмитий характер вимоги наявності діагнозу «транссексуалізм» за МКХ-10 для проходження процедури зміни (корекції) статі, який на практиці залишає занадто великий кусень залежності від конкретного психіатра, його суб'єктивних поглядів та переконань, оцінок та намірів [14].

Наступне, на що варто звернути увагу – це прийняття нової Міжнародної класифікації хвороб одинадцятого перегляду (МКХ-11). МКХ-10 була затверджена в травні 1990 року, а відповідні зміни до українського законодавства в частині зміни статі відбулися аж в 2016 році.

Міжнародна класифікація хвороб одинадцятого перегляду [15] була представлена Всесвітньою організацією здоров'я 18 червня 2018 року, затверджена на 144-й зустрічі Виконавчого комітету в січні 2019-го, а також на 72-й Всесвітній асамблеї здоров'я в травні 2019 року.

Цей документ має ключове значення для прав трансгендерних людей, адже він визначає трансгендерність як стан, коли гендерна ідентичність особи не збігається зі статтю, визначеною при народженні, і більше не класифікує це явище як психіатричний розлад. А це означає, що діагноз «транссексуалізм» більше не має бути обов'язковим. Відповідно до правових стандартів Ради Європи, єдиною підставою для визнання гендерної ідентичності особи має бути її самовизначення, а не медичний діагноз. Отже, українське законодавство потребує оновлення згідно з останньою редакцією Міжнародної класифікації хвороб-11.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про недосконалість українського законодавства щодо регулювання зміни статі, що не відповідає сучасним міжнародним стандартам. Процедура зміни статі в Україні залишається складною та дискримінаційною, оскільки включає обмежувальні вимоги, що створює бар'єри для трансгендерних осіб. Необхідно удосконалити законодавство для створення прозорої, доступної процедури, а також чітко регламентувати доступ до цієї процедури для громадян України за кордоном та іноземців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдіжар С. О., Пішта В. І. Сучасні тенденції правового забезпечення новітніх прав у сфері охорони здоров'я. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2022. 250 с.
2. Маньогора Т. В., Піковська Т. В. Правове регулювання гендерної рівності в українському законодавстві. *Інформація і право*. 2022. № 3 (42). С. 156-163.
3. Парфентьев А. Поняття та правова природа особистих немайнових прав подружжя у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3. С. 114-118.
4. Тарасевич Т. Ю. Конституційно-правова регламентація права на зміну статі в контексті реалізації соматичних прав людини. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 59-67.
5. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Кодекс законів про працю України: Закон № 322-VIII від 10 грудня 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#top>.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII / *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
9. Про удосконалення надання медичної допомоги особам, які потребують зміни (корекції) статевої належності: Наказ МОЗ від 03 лютого 2011 року № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0239-11#Text>.
10. Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення: Наказ МОЗ № 1041 від 05 жовтня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16#Text>.
11. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: наказ Міністерства юстиції України № 96/5 від 12 січня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11#Text>.
12. Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення: наказом МОЗ від 05 жовтня 2016 року № 1041. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16#Text>.
13. Discrimination against transgender people in Europe: Resolution 2048 (2015). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=21736>.
14. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision. URL: <https://icd.who.int/browse10/2019/en>.
15. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 11th Revision. URL: <https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases>.